

א. הרב ראובן מרגליות – תלמיד חכם וספרן

בס"ד

אבישי אלבוים

מנהל ספריית הרמב"ם (בית אריאלה)

לפיכך נקראו ראשונים סופרים שהיו סופרים כל האותיות שבתורה. קידושין דף ל עמוד א.

כותרת הכנס היא "**הספרן כחוקר**" ואילו אני בחרתי להציג את הרב ראובן מרגליות כתלמיד חכם וספרן. האם כל תלמיד חכם = חוקר? ברור שלא. ישנם תלמידי חכמים רבים, גדולים וחשובים, שיושבים ועוסקים בלימוד תורה ופוסקים הלכותיה ולא היינו מגדירים אותם כחוקרים. אמנם הרב ראובן מרגליות היה שונה מאותם רבנים תלמידי חכמים, בעלי משרות היושבים על כסא הרבנות משום שבחר שלא לשבת על כסא הוראה אלא על כסא הספרן. ר' ראובן, (כך נהגו לכנות אותו מכריו), ראה את ייעודו בכתובת ספרים הרבה בכל מקצועות התורה ובכך היה בו צד מחקרי. ראוי להדגיש שר' ראובן היה בראש ובראשונה רב ותלמיד חכם שקיים מצוות לימוד תורה יומם ולילה. לא באתי כאן לתאר את גדולתו התורנית ואיני ראוי לכך. בכל אופן פטור בלא כלום אי אפשר, לכן בחלקה הראשון של ההרצאה נציג בקצרה את דמותו של ר' ראובן כתלמיד חכם. בהמשך נדבר על הוויכוח הגדול שפרץ בינו לבין פרופסור גרשם שלום, ודרכו נשתדל לעמוד על דמותו של ר' ראובן כחוקר וכספרן.

הרב ראובן מרגליות נולד בגליציה בז' כסלו תר"ן (1889) ונפטר בתל אביב בז' אלול תשל"א (1971) וכדרך המקובל בגליציה באותם ימים לא היו ישיבות ולימוד התורה היה בבתי הכנסת בחבורות לומדים. ר' ראובן למד תורה בכוחות עצמו ובא בקשרי מכתבים עם גדולי תלמידי חכמים. ר' ראובן אף קיים בעצמו דברי חכמינו במשנה באבות: **כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל**. בהקדמה לספרו נפש חיה על שולחן ערוך אורח חיים כתב על הימים בהם כתב את חבורו, ימי המלחמה העולמית הראשונה, וכה כתב:

ספרו הראשון של ר' ראובן "תולדות אדם" על המהרש"א, ר' שמואל אידל'ס, נדפס בשנת תרע"ב (1912) והוא בן 23. המהרש"א היה נלמד כמעט כמו פירוש רש"י לתלמוד. והוא דמות מרכזית בלימוד הגמרא בישיבות במשך מאות שנים. הספר. עוסק גם בתיאור פרטים ביוגרפיים וגם בדרכי הלימוד של המהרש"א. משום כך אפשר להגדיר את החיבור כמחקר תורני. יש לציין שאיסוף החומר על המהרש"א נעשה כולו ממקורות של קודש ואין כאן מחקר המתבסס על מקורות חיצוניים, היסטוריים ואחרים.

במשך כל ימי חייו כתב הרב מרגליות חבורים רבים, סך הכל נדפסו בימי חייו כחמישים חבורים שונים; מהם קונטרסים על אישים שונים, פירושים למסכתות שונות והערות הלכתיות לשו"ע. בקיאותו הגדולה בכל המקורות באה לידי ביטוי בכל נושא שעסק בו. כמדומני שגולת הכותרת לחיבוריו אלו ההערות שהוסיף לספר הזוהר בשם ניצוצי זוהר ובהן הפנה למקבילות בספרות חז"ל למובא בספרי הזוהר. באחד המקומות ראיתי שציינו שישנם למעלה מששים אלף מקורות שהפנה אליהם!

קטונתי מלהעריך את גדולתו התורנית ואף לא זכיתי להכירו פנים אל פנים. על כן אקרא לפניכם שני תיאורים קצרים לדמותו.

הראשון של ג. קרסל, מחבר הלכסיקון לספרות העברית, שנדפס בשנתון "שנה בשנה" תשל"ו, במלאות חמש שנים לפטירת הרב מרגליות והשני של יצחק רפאל, שעמד בראש מוסד הרב קוק והיה בקשרי ידידות וותיקים על ר' ראובן. ר' יצחק רפאל אף הוציא ספר זכרון לר' ראובן (מוסד הרב קוק) ובראש הספר הוסיף מאמר לדמותו.

כיצד התגלגל ר' ראובן להיות ספרן ולשמש כמנהל ספריית הרמב"ם שנים רבות?

בתקופת מגוריו בלבוב, טרם עלייתו ארצה, התפרנס ר' ראובן מחנות ספרים שהייתה ברשותו. לאחרונה לרגל 40 שנה לפטירתו עסקתי קצת בכתביו ומצאתי בספרו את הפנינה הבאה...

ברור הוא שצרכי פרנסה הם שהביאו אותו לפתיחת חנות אבל אין ספק שדווקא חנות ספרים היתה בחירה שלו ... ר' ראובן היה קשור למחקר ספרים מאז ומעולם. בלבוב היתה ספריית קהילה גדולה. בימי טרם המלחמה – מלחמת העולם השנייה – היה שם עותק יחידאי מההדפסה הראשונה של שלחן ערוך עם הגהות הרמ"א, שנדפסה בקרקוב בשנת ש"ל (1570). חלק אורח חיים בלבד עקבות הספר אבדו בימי המלחמה. ברם ר' ראובן השכיל להעתיק את ההקדמה וההסכמות שבספר ובעצם היה העדות היחידה הכתובה על מהדורה מיוחדת זאת. כך מנה הוא ברשימתו דפוסי השו"ע (שנדפסה בתוך ספר רבי יוסף קארו. ירושלים, מוסד הרב קוק תשכ"ט), על פי מה שראה, וממנו העתיקו אחרים. "ברוך שמסר עולמו לשומרים", רק לאחר 50 שנה נמצאה האבדה והמהדורה התגלגלה לספריית הבודליאנה. במעשה זה הראה חושים ספרניים מובהקים.

ר' ראובן אף הוציא קטלוג של ספרים, שהוצאו למכירה בחנותו, בשם "המודיע". לא היה זה קטלוג ספרים בלבד כי נוספו בו מאמרים והערות לספרים מפרי עטו ומפרי עטם של אחרים.

לימים כשעלה ארצה בשנת תרצ"ד (1934) העתיק לכאן את חנות הספרים שלו. מעט לאחר יסוד ספריית הרמב"ם, הוצע לו ניהול הספרייה, שזוהתה מאז עם דמותו ואישיותו, כספריה של הרב מרגוליס (בניב אידישאי). ר' ראובן בנה את הספרייה כמעט מהיסוד והביאה להיות אחת מהספריות התורניות הגדולות בעולם. הוא יזם מיזמים ספרניים שונים כדוגמת:

קטלוג ומפתוח של מאמרים מכתבי עת ומקבצים, כדוגמת רמב"י ומפתח חיפה של היום, חיבר כרטסת אישים ובה היו תמונות וסקירות על דמויות תורניות וכלליות שאסף מעיתונים וממקורות נוספים. ברשותו היה גם אוסף אוטוגרפים של רבנים, אך אוסף זה היה רק בסטטוס של השאלה בספריה ואחר פרישתו לגמלאות נטלו עמו. אוסף זה הגיע כנראה עם ספרייתו הפרטית שנרכשה לידי מכון ירושלים (אוסף הרב בוקסבוים). גם ערך רשימה של כל המקומות בהם נדפסו הפירושים על התלמוד וסדרם על סדר המסכתות. בקיצור יוזמות ספרניות ברוכות מרובות.

הרב ראובן אליצור ז"ל, שאני החלפתי אותו בתפקיד מנהל ספריית הרמב"ם, הכיר את הרב מרגליות ועבד תחת שרביטו כשוליה בספריה. הוא סיפר לי שהרב מרגליות היה חרוץ מאוד בעבודתו ושכל חיבוריו התורניים כתב לאחר שעות עבודתו.

פרשה מיוחדת במינה היא הוויכוח שהיה לרב מרגליות עם פרופ' גרשם שלום, חוקר הקבלה הידוע. אין זה מקובל שספרן יתווכח עם פרופסור באוניברסיטה, הבקי בתחום עיסוקו המקצועי, ועל אחת כמה וכמה עם גרשם שלום שהיה בר סמכא ראשון במעלה בתחום חקר הקבלה. אמנם ר' ראובן מרגליות היה תלמיד חכם עצום ובקי בחוכמת הסוד, כך שהיה לו תשתית ידע נרחבה מאד. ועדיין זאת מציאות נדירה שישנה מחלוקת חזיתית בין חכמי התורה לחכמי המדע. על מה ולמה פרצה המחלוקת? מדוע המחלוקת גלשה לפסים אישיים ולזלזול הדדי?

בא ונראה את סדר השתלשלות העניינים.

בכרך טז – השישה עשר – של קרית ספר שיצא לאור בשנת תרצ"ט-ת"ש פרסם גרשם שלום בקורת על ספרו של האנגלי של ד"ר מורטימר כהן **Jacob Emden, a man of controversy** (יעקב עמדין, איש של מחלוקת) שעסק בפולמוס הגדול בין רבי יהונתן אייבשיץ לר' יעקב עמדין באמצע המאה השבע עשרה. ר' יהונתן אייבשיץ היה אז רב מפורסם, עמד בראש ישיבה גדולה ורבנים מחכמי ישראל היו תלמידיו. לעומתו באותה עת ר' יעקב עמדין לא כיהן בעמדה רבנית רשמית. ר' יעקב עמדין האשים את ר' יהונתן אייבשיץ שהוא, לא פחות, משבתאי נסתר. – בלשון הרב מרגליות "שצאי" –. מדובר בדור שאחר משיחיות השקר של שבתי צבי שהסתיימה בהתאסלמותו. הייתה זו האשמה כבדה, שהתבססה על תוכנן של הקמיעות שנתן ר' יהונתן לרפואה ולשמירה. קמיעות אלו נפתחו ולטענת היעבץ נמצאו בהם לשונות שבתאיים... בספרו של כהן טען להד"ם. היעבץ היה אישיות בעייתית ומכאן באה שנאתו לר' יהונתן אייבשיץ.. גרשם שלום כתב בביקורתו שאכן אישיותו של היעבץ הייתה בעייתית אך יצא חוצץ נגד מסקנת המחבר כי ר' יהונתן אייבשיץ לא היה שבתאי. הוא אף טרח לבסס את עמדתו בהרחבת דברים.

האם כאן דיון אקדמאי ותו לא? לא כך סבר הרב ראובן מרגליות. בחוברת שפרסם יצא חוצץ כנגד גרשם שלום.

Follow

— — — — —

כך כותב בפתיחת החוברת

גם גרשם שלום לא טמן ידו בצלחת והשיב לרב מרגליות בחריפות.

שימו לב לביטוי שבחר גרשם שלום (תחילת פרק ב): "מר ראובן מרגליות" ולא הרב מרגליות.

אינני נכנס לגוף הוויכוח אך אציין שבנקודה מאד מסוימת הנקראת "דרוש תנינים" צדק ר' ראובן ולימים אף גרשם שלום הכיר בכך.

לפנינו שתי השקפות עולם. של חוקר מול תלמיד חכם. החוקר, במקרה זה, מאמין כי למחקריו יש רלוונטיות לימינו ומעוניין לתת לגיטימציה לכל מיני גישות או זרמים, הנדחים על ידי חכמי התורה. לעומתו מקדש התלמיד חכם את המסורת היהודית לדורותיה.

וויכוח זה נוגע גם למקצוע הספרנות. גרשם שלום שימש כידוע גם כספרן בספרייה הלאומית ואף פיתח שיטת מיון למדעי היהדות על בסיס שיטת דיואי, הקרויה על שמו "שיטת שלום". שיטה זו מקובלת בספריות הציבוריות בארץ אך לא נהוגה בספריית הרמב"ם, מסיבות עקרוניות ומהותיות, הנגזרות מהתנגדות להשקפת עולמו של גרשם שלום, כפי שבאה לידי ביטוי במחלוקת שעסקנו בה, השקפה ששלומי אמוני ישראל מתנגדים לה בתוקף. בשיטת שלום ממוקמת תנועת שבתי צבי בין הקבלה לחסידות. כפי שאפשר לראות בדף המצולם מתוך חוברת "מיון מקצועות היהדות", הוצאת מרכז ההדרכה לספריות, תשס"ח (2008).

בספריית הרמב"ם ובספריות תורניות אחרות לא נהגו על פי "שיטת שלום". אחת הסיבות לכך היא הדגש האידיאולוגי, כפי שבא לידי ביטוי בדוגמא הנ"ל. בספריית הרמב"ם מקומה של **השבתאות** בין כתות ודתות כגון: קראים, שומרונים, אסלאם ונצרות, הנמצאים באיזור שולי בספרייה ולא כמו **הקבלה והחסידות** הנמצאים בחזית הבמה.

ניתן לראות זאת בתרשים, שהיה מוצב בכניסה לספריית הרמב"ם ובו צוינו רשימת המדורים לפי סדר א"ב ובאמצעיתו תרשים פיזי של הספרייה. השבתאות ממוקמת באיזור של ספרי ההיסטוריה, בשורה התחתונה של התרשים המצורף. אות צח (ולעומתה החסידות והקבלה הן בשורה העליונה, אותיות ב-ו.

לסיום אשתף אתכם במחשבותיי על חשיבות הצירוף של תלמיד חכם (או חוקר) וספרן.

בימי עולמי, כשהייתי סטודנט לספרנות באוניברסיטת חיפה והתחלתי במקביל לעבוד באופן חלקי בספריית הרמב"ם הקדשתי אחת מעבודותיי לתיאור מערכת הספריות התורניות הציבוריות בארץ בכלל וספריית הרמב"ם בפרט. לצורך זה הגעתי לארכיון עיריית תל אביב ומצאתי שם דין וחשבון שהגיש אברהם יערי לעיריית תל אביב בשנת 47 על הספריות העירוניות. אברהם יערי, שהיה ספרן בספרייה הלאומית התבקש לבדוק מה קורה במערכת הספריות של תל אביב ולתת המלצות לפעולות שיש לנקוט. לאחר דרישה ובדיקה הוגש הדו"ח. כמובן שהדו"ח של יערי נגזז בארכיון ולא יושם כלל. הפרק על הרמב"ם כולל בין השאר בקורת על מבנה האוסף של הספרייה. הטענה של אברהם יערי היתה שיש בספרייה מיקוד על ספרנים למדנים ולא על ספרות חסידית. מה שיכול לדעתו למשוך קהל גדול יותר לספרייה. המעניין הוא שאברהם יערי תלה את הסיבה להטיה זו באישיותו של מנהל הספרייה, הרב ראובן מרגליות, שבנה את הספרייה לפי נטייתו האישית.

אכן, אין ספק, שספרן בשיעור קומתו של ר' ראובן מטביע את חותמו על הספרייה, לטוב ולמוטב. אולי חסרים אנחנו כיום ספרנים כאלה, שיהיו אבן שואבת לספרייה בזכות חוכמתם וידיעותיהם.

Share this

תגובה אחת על א. הרב ראובן מרגליות – תלמיד חכם וספרן

מאת **ש א זינגר**

14/11/2011 בשעה 18:57

Follow נה מספר "דברים בעתם" מדור "שיחות חכמים" הקשורה לחיי המחבר (ויעוי' גם פתיחה למרגליות היס), אציין לספרו "שיחות חכמים" מדור ז מתאר אנקדוטה מבלי לציין מהו מרא דעובדא, המתואר כ"אדם אחד שזכו לו משמיה להדפיס ספרים שונים בהרבה ..

מקצועות התורה..." ומסופר כיצד ניצח לקנטרן אחד. אף שם, הוא הוא בעל המעשה, שכן בסי' ז' שם כתב "בקבלת פנים לכבוד האורח העולה [הנ"ל]..."
ומביא רעיון המוכר לנו ממקום אחר: "מחקרים בדרכי התלמוד וחידותיו" עמ' עג הערה 1.

[להגיב](#)

Safranim's Blog

ערכת עיצוב: Twenty Ten מופעל על מערכת WordPress.

Follow

— — — — —